

VAN RANDWIJK LEZING 2017

DE TOLERANTIE EN HAAR GRENZEN

door: prof. dr. Heleen Dupuis

CULTUURWERF

Zeer gewaardeerde toehoorders,

***“Een volk dat voor tirannen zwicht
Zal meer dan lijf en goed verliezen.
Dan dooft het licht”.***

Graag begin ik mijn lezing met deze prachtige en ware strofe uit een gedicht van H.M. van Randwijk, wiens naam aan deze jaarlijkse lezing is verbonden. Het is mij een eer U in de geest van dit citaat vandaag te mogen toespreken. Op 5 mei, de dag waarop we gedenken wat zich inmiddels meer dan 70 jaar geleden hier in Nederland heeft afgespeeld. Van Randwijk roept in dit gedicht op tot verzet tegen tirannie. We weten om welke tirannie het gaat; de onverdraaglijke boosaardigheid van het Derde Duitse Rijk. “Niet zwichten”, zegt van Randwijk. Niet berusten of aanvaarden, maar verzet. En dat verzet is er geweest, maar er was uiteindelijk de hulp van de geallieerde naties voor nodig om aan de waanzin een einde te maken. De goede afloop was voor een groot deel te danken aan de Verenigde Staten, Canada en het Verenigd Koninkrijk en nog enige landen. Nog altijd past ons de grootste mogelijke dank hiervoor, en dat mag en moet ook in deze woelige tijden gezegd worden.

Ik wil in het vervolg van deze rede nadenken over de vraag wanneer verzet geboden is, en wanneer de tegengestelde houding, aanvaarding, verdraagzaamheid, of tolerantie op zijn plaats is. Verzet en aanvaarding, met een andere term tolerantie zijn twee tegengestelde reacties. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd steeds duidelijker dat verzet geboden was. Maar je had er moed voor nodig, en bestraffing met de dood was een permanente dreiging. Er viel weinig te tolereren, zou ik zeggen. Niet dat iedereen individueel in opstand had kunnen komen, maar er zijn godzijdank velen moedig genoeg geweest om de strijd met het Grote Kwaad aan te gaan. Dat was toen, en daarover is veel te zeggen.

Maar ik wil nu graag naar onze eigen tijd. Hoe zit het vandaag met tolerantie, en de grenzen daarvan? Wat is tolerantie eigenlijk, en wanneer is tolerantie niet meer wenselijk of mogelijk, of niet meer moreel verdedigbaar? Ook in onze huidige samenleving en evenzeer op het niveau van de internationale verhoudingen, dient de vraag zich volop aan, in welke situaties tolerantie de voorkeur verdient, en wanneer wij in verzet dienen te komen. En zeker ook in het dagelijks leven, zoals wij dat in Nederland met elkaar leiden.

Mij intrigeert de vraag wanneer en waarom tolerantie een morele voorkeur verdient, dat wil zeggen, wanneer tolerantie in ethische zin ‘goed’ is, en wanneer die niet langer te rechtvaardigen is. Wanneer aanvaarden wij zaken, berusten wij erin, verdragen we gedragingen van anderen en wanneer gaan we wat doen, en vooral: wat gaan we dan doen? Ik geef een aantal willekeurige voorbeelden uit ons dagelijks leven, die ook nog eens verschillend van gewicht zijn. Bijvoorbeeld; hulp bij zelfdoding van hoogbejaarden, boerka’s op straat of in het bedrijf, keiharde muziek van de burens, het zogenaamde zinloze geweld, het parkeren van auto’s op plekken waar iedereen er last van heeft, hand in hand lopende of zoenende homo’s; alle thema’s waarover gedacht en geschreven wordt, en waar ook gehandeld wordt.

Mijn vak is de ethiek, de leer van goed en kwaad, en ik wil graag proberen vanuit dit perspectief naar een aantal van deze zaken te kijken, en mij steeds af te vragen: wat doen we: ons mond houden, en berusten, tolereren, of komen wij in verzet, en waarom dan en hoe dan.

Ethiek

Graag ga ik nu kort in op de rol hierbij van ethiek, de leer van goed en kwaad.

De vraag is: ter attentie van welke situaties en in welke opzichten is het een morele deugd om tolerant te zijn, en in welke situaties is tolerantie niet langer verdedigbaar, en is verzet moreel geboden. U vraagt zich wellicht af waarom dit een ethische kwestie is. Het antwoord luidt simpel: in de ethiek gaat het over goed en kwaad. Goed is wat goed is voor mensen, kwaad is wat mensen schaadt. Overal waar handelingen van mensen impact hebben op leven en welzijn van andere mensen, betreden wij het domein van de ethiek.

Goed is wat mensen verder helpt, in een betere situatie brengt, kwaad is wat mensen schaadt.

Het citaat van Van Randwijk wordt dan ook voorafgegaan door een verwijzing hiernaar.

Het volledige citaat luidt:

***“Wij staan tesaam voor het gericht
Voor goed of kwaad te kiezen.
Een volk dat voor tirannen zwicht
Zal meer dan lijf en goed verliezen.
Dan dooft het licht”.***

Het lijkt mij goed verdedigbaar om te stellen dat het niet schaden het begin is van alle moraal. Schaden is het kwaad. Niet schaden het begin van een morele omgang van mensen met elkaar. Er moet nog meer volgen, dat ben ik met U eens. Goeddoen zou een volgende stap kunnen zijn. Maar het begint met niet schaden. Als mensen geschaad worden, is tolerantie niet langer op zijn plaats.

De vraag of wij iets moeten tolereren, hangt dus af van onze beoordeling of iets mensen schaadt. Het vraagstuk van de keuze tussen tolerantie en verzet is bij uitstek een morele keuze, die wij allen overigens vele malen onbewust maken. Delen wij de werkelijkheid om ons heen niet voortdurend in tussen zaken die goed zijn of juist niet? We weten het meestal zo, en hebben er weinig filosofische beschouwingen voor nodig. Toch kan het nuttig zijn om bij meer ingewikkelde zaken nog eens de argumenten op een rij te zetten. Het volgende deel van mijn verhaal gaat over tolerantie. De vraag is: waar komt dat begrip vandaan, en wat is het waard in ethische zin. Daarna ga ik uitgebreid in op de vraag, waarom er grenzen zijn aan tolerantie, en waar we die zouden kunnen vinden. Soms is het makkelijk. Hitler-Duitsland was evident het grote kwaad. Zoveel verachting voor mensen, zoveel moorden, martelingen, zoveel vertrapping van alles wat in onze Europese geestesgeschiedenis was opgebouwd over rechten van mensen. Maar het homopaar, dat in het openbaar affectie toont? De bejaarde, die zijn leven wil beëindigen? De keiharde radio van de bureu? Niet het grote kwaad, zeker niet, voor velen helemaal niet, maar tolerantie? Moet die dan?

Tolerantie

Tolerantie komt van het Latijnse tolerare, verdragen, en is waarschijnlijk in onze taal terechtgekomen via het Frans. Het is mij niet gelukt erachter te komen, wanneer tolerantie als aanduiding voor een morele en politieke deugd is ontstaan. In de godsdienstgeschiedenis zien we in elk geval wel dat er na de reformatie discussies op gang komen die gaan over het al of niet tolereren van andere godsdienstige of levensbeschouwelijke opvattingen. Tolerantie jegens de Joodse religie was in elk geval slecht ontwikkeld, om het zacht te zeggen. Nederland bood in de 16e en 17e eeuw weliswaar een relatief veilige plek voor Joodse vluchtelingen, maar of er sprake was echte tolerantie is nog maar de vraag.

De tolerantie tussen protestanten en katholieken leek al helemaal nergens op, het was wel een thema, maar het denken daarover leidde niet tot grote verdraagzaamheid. Die ontstaat pas in de tweede helft van de twintigste eeuw. Tolerantie van andere godsdiensten is een van de opbrengsten van de Verlichting. Dit is een periode in de Europese geschiedenis, in de 17e en 18e eeuw, waarin vooral in Frankrijk en Engeland nieuwe ideeën ontstaan over de relatie van het individu tot kerk en staat, en waarin eigenlijk voor het eerst de burger wordt gezien als een mens met rechten en opvattingen, en niet langer alleen als een onderdaan. Daaruit komt ook de tolerantie voort ten opzichte van andere ideeën en godsdiensten. De zaak verandert als die godsdiensten zelf niets van tolerantie jegens andere godsdiensten moeten hebben. Wat daarmee te doen is niet simpel. In de Verlichting wordt niet alleen godsdienstige tolerantie voor groepen of volken bepleit. Ook individuen dienen de vrijheid te hebben voor hun “attitudes and beliefs”. Al gaat het aanvankelijk vooral om de verhouding overheid – individu, maar het wordt uitgebreid naar de omgang van burgers onderling. De Verlichting bepleitte ook de scheiding van kerk en staat, zoals bekend.

Eén van de eerste verwoordingen van de grondrechten van de burger vinden we in de introductie van de beroemde Franse ‘Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen’, van 1789, opgesteld dus aan het begin van de Franse Revolutie. We moeten er maar niet aan denken wat er vlak na het opstellen van deze hoge idealen en mooie woorden is gebeurd. De Franse Revolutie droop van het bloed, willekeur, geweld, op grote schaal. Maar in de tekst van 1789 lezen we in artikel 2: Het doel van alle politieke verenigingen (associations, ook wel: de staat) is het behoeden van de natuurlijke en onaantastbare rechten van de mens. Deze rechten zijn: de vrijheid (met name ten opzichte van kerk en staat), het eigendomsrecht, veiligheid en verzet tegen onderdrukking. Verzet tegen onderdrukking is dus een mensenrecht. En artikel 11 luidt dat de vrije communicatie van gedachten en opvattingen een van de meest kostbare rechten is van de mens. Het woord tolerantie wordt niet gebruikt, maar het is duidelijk dat verdraagzaamheid bepleit wordt. Die geldt alleen niet als die opvattingen een misbruik opleveren dat door de wet is omschreven, voegt de declaratie er nog aan toe.

De Franse encyclopedie Larousse legt tolerantie uit als respect voor de vrijheid van een ander, vrijheid van zijn manier van denken, zijn handelen en van zijn politieke en godsdienstige opvattingen. Nadere specificatie van dat handelen wordt niet gegeven. Engelse encyclopedieën leggen tolerantie als volgt uit: het vermogen om te aanvaarden dat andere mensen hun eigen "attitudes and beliefs" er op na houden, of zich op een bepaalde manier gedragen, zelfs als je zelf die gedragingen niet goedkeurt. Ik denk dat velen van ons zich op het eerste gezicht bij deze invullingen van tolerantie zullen willen aansluiten. Mensen zijn verschillend, en dat moet je accepteren, nietwaar? Maar in hoeverre is dat terecht? Er zit een fikse adder onder het gras. Het moet wel gaan om gedragingen die anderen niet schaden. Tolerantie behelst respect voor andermans vrijheid, maar diens vrijheid om te handelen mag niet leiden tot schade voor anderen of onszelf. Anders zou tolerantie immers in conflict komen met het principe van niet schaden, terwijl het zelf juist ook een uitwerking van dat principe is. Nog anders geformuleerd; het handelen van de anderen mag mijn vrijheid niet belemmeren, zoals staat in vele wijsgerige teksten. Het tenminste niet schaden is een voorwaarde voor tolerantie. Het is bovendien de vraag of wij tolerant moeten zijn jegens gedrag dat wij streng afkeuren. Ook hier geldt het schadecriterium: waarom vinden we dat iets niet deugt. Is het een persoonlijke voorkeur of is er sprake van schade voor anderen? Tolerantie is niet zo moeilijk als bepaald gedrag onszelf niet raakt. Maar als het wel ons of anderen raakt? Stel het openlijk elkaar zoenen van homo's, een thema zoals u weet. Moeten wij daartegenover tolerant zijn? Wij vinden in meerderheid van wel. Ik zou zeggen: terecht. Onze vrijheid wordt daardoor niet geschaad. Maar het in de openbare ruimte bedrijven van seks door hetero's of homo's: dat vinden we toch eigenlijk onaanvaardbaar. Ook dat bedreigt onze vrijheid niet, maar we willen het niet graag zien, en zeker niet dat onze kinderen het zien. Het schadebegrip wordt hier dus wel opgerekt. Psychische schade misschien? Waar ligt de grens van tolerantie? Overigens is hier ook sprake van wetgeving. Dat geldt ook voor veel ander gedrag dat wij niet graag zien, waarbij schade wordt toegebracht; het mishandelen van een kind of het schoppen van een hond, of ergere dierenmishandeling. Steeds gelden twee zaken: er is sprake van schade, en er zijn wetten die dat verbieden. Geen tolerantie dus, maar of we wat doen is vraag twee.

De vrijheid van meningsuiting

Tolerantie speelt ook een cruciale rol in kwesties rondom de vrijheid van meningsuiting. Wat is acceptabel, en waar houdt dat op? Het moge bekend zijn dat oorspronkelijk de vrijheid van meningsuiting vooral meningen van burgers betrof die in verzet waren gekomen tegen de macht van kerk en staat. Dit is een typisch bij de Verlichting behorend recht; mensen mochten gewoon zeggen dat de bisschop of de koning hen niet aanstond. Niks brandstapel, maar gewoon: men mag zijn meningen geven. Ik zou zeggen: laten we het daarbij houden. Vrijheid van meningsuiting is in een democratie een belangrijke middel om die democratie in stand te houden. Maar er is geen enkel argument om die vrijheid te gebruiken voor laster. Lasteren is een vorm van schaden, en behoort in mijn ogen niet tot de vrijheid van meningsuiting. Wie erop uit is om medemensen te kwetsen moeten we het niet te makkelijk maken. Niet tolereren zou ik zeggen. Je kunt ook duidelijk zijn zonder te kwetsen.

Aan de andere kant is het natuurlijk ook zo, dat het niet handig is als mensen zich te snel gekwetst voelen. Klein-zigheid moet vermeden worden. Maar wat er op internet nu gebeurt, vind ik buitensporig. Onder het mom van de vrije meningsuiting maken mensen die het met elkaar oneens zijn, elkaar uit voor alles wat vies en voos is. Het is mij een raadsel waarom men dat prettig vindt. Is het onmacht, een gebrek aan beschaving, platte domheid? En zijn vele punten waarover mensen het met elkaar oneens zijn, maar schelden en beschimpen heeft niets, maar dan ook niets met de vrijheid van meningsuiting te maken. Nogmaals, die zou moeten gaan over de grote zaken: onze godsdienst, onze politiek, de politici, de kerken, andere geloven. Zeg rustig wat je vindt. Maar individuen in naam van de vrijheid van meningsuiting uitschelden, is niet verdedigbaar. Ik zou als vuistregel willen aanhouden, dat alles wat op internet wordt gezegd geschimpt, en gescholden, ook zo op televisie of de radio gezegd zou worden, en dan kunnen we er ook wat aan doen. Anonieme scheldpartijen in de sociale media zijn verachtelijk. Hoe meer mensen dit niet meer willen lezen, en afhaken, des te sneller is het voorbij. Wie werkelijk een punt wil maken, moet maar een zeepkist pakken, zou ik zeggen. Dan is het tenminste niet laf, want niet anoniem. Ik zou tolerantie hier net als in vele andere situaties willen laten begrenzen door het "niet schaden". De vraag blijft wat we doen als de grens van de tolerantie is bereikt. Veel mogelijkheden zijn er niet dan deze ene: maak in vredesnaam dit misbruik van de vrijheid van meningsuiting tot een thema. Bespreek het, spreek ook je afgrijzen of woede uit. Dat doen wij veel te weinig.

Het levenseinde

Dat ligt anders bij een volgende, ingewikkelde kwestie: het levenseinde, dat wil zeggen de keuze voor een

versneld einde wegens onomkeerbaar ernstig lijden, geestelijk of lichamenlijk. Hier is een situatie waarin ik mij kan voorstellen dat tolerantie voor veel mensen te veel gevraagd is. Men zit wellicht met de eigen doodsangst, of met de eigen afkeer om over het levenseinde na te denken. Maar voor anderen kan dit een diep gekoesterde wens zijn. Weer gaat het dan over het schaden: mag het feit dat sommigen van ons zich ongemakkelijk (psychisch geschaad misschien?) voelen bij de innig gewenste, gevraagde dood van een medemens, een reden zijn voor intolerantie? Ik vind zelf van niet. In mijn ogen zou het einde van het leven vraagstuk juist bij uitstek een kwestie van tolerantie moeten zijn. Waarom zou de ene groep die er tegen is, dat anderen willen verbieden? Het is toch geen problemen dat mensen hierover verschillend denken? Zo lastig is dat niet. Aan de orde is bij dit probleem dat afweging nodig is: namelijk hoe groot de schade is voor degene die dit onderwerp niet op tafel wil hebben, en dus tegen een vrijere wetgeving is, en hoe groot de schade voor de persoon die daardoor geen kans krijgt op een eigen keuzen inzake het moment van sterven. Er is nog een overweging.

Het is in de ethiek niet ongebruikelijk om een onderscheid te maken tussen een privé-domein van de moraal, en een publiek domein. In het privé-domein zouden mensen zoveel mogelijk ruimte moeten hebben, zeker als het om grote zaken gaat als seksualiteit of het levenseinde. Daarin gekoelioneerd worden door anderen, die vanwege eigen redenen bepaalde zaken niet wensen, past niet. Tot op zekere hoogte zouden wij van elkaar mogen verwachten dat anderen zich op afstand houden, wanneer wij handelen in het kader van de existentiële zaken van het leven. Respect voor seksualiteit, in meerdere varianten uit te oefenen is daarbij een goed voorbeeld. Maar liever niet in het openbaar, wat overigens meen ik ook bij wet is verboden. Het privé-domein is niet erg groot: je kind slaan of je kat verdrinken vallen er buiten. Wij accepteren dat niet terwijl je zou best kunnen volhouden dat het hebben van een kind of een dier privé-domein is. Maar: mensen of dieren schaden is altijd het einde van de tolerantie. Wie anderen schaadt, betreedt alleen al daardoor het publieke domein en moet daarvoor ter verantwoording worden geroepen. Maar er moet een ruimte blijven voor de grote zaken van het bestaan: liefde, seksualiteit, omgang met lijden en sterven.

Samenvattend: Tolerantie is een morele deugd, die in principe de rechtmatige vrijheid van anderen respecteert, maar er zijn vele redenen om kritisch naar die vrijheid van anderen te kijken, en zeker ook om die te relativiseren. Het begin van alle ethiek of moraal is het principe van "niet schaden". In dit principe vinden wij een toets om gedrag van anderen (en van onszelf) te beoordelen in termen van goed of kwaad, of juist of onjuist. Tolerantie is mooi om te beginnen, maar heeft zijn grenzen in het schaden van mensen en dieren, en die grenzen zijn niet altijd gemakkelijk te trekken. Ik kan ook het dragen van sluiers door moslimvrouwen noemen. Veel Nederlanders pleiten hier in deze voor tolerantie; toch zijn er situaties, waarin die sluier ongewenst lijkt en ook wel verboden wordt. Niet alle werkgevers stellen sluiers op prijs. Wat is hier wijsheid; hoe tolerant moeten we zijn? Vinden we het bizar dat vrouwen dit zichzelf aandoen, maar berusten we erin? Er dan zijn er nog soorten sluiers: de ene wel tolereren, en de andere – geheel gezichtsbedekkende – sluier niet? We moeten elkaar in de publieke ruimte wel kunnen herkennen. Wie zich niet wil laten kennen kan terecht ervan verdacht worden iets te verbergen. Keiharde muziek van de burens, het op de stoep parkeren van auto's in je straat, wat is er niet allemaal dat wij niet willen. We komen meestal pas in actie wanneer die gedragingen echt onverdraaglijk worden. In het publieke domein gaat het om een kwestie van geven en nemen, maar de lat ligt hoog in een vol land als het onze. We moeten wel tolerant zijn, maar de grens ligt toch minder ver dan we wellicht op het eerste gezicht denken. Wel pleit ik voor een vrije ruimte voor individuen in het privé-domein, wanneer het gaat om zaken als liefde, seksualiteit, omgang met lijden en sterven. Hier past tolerantie, omdat wij zelf immers niet geschaad worden door de opvattingen en handelingen van anderen. Ik zie de problematiek rond het levenseinde als een vraagstuk van tolerantie.

Het einde van de tolerantie, verzet tegen tirannie

Als er onontkoombaar en evident, sprake is van het Grote Kwaad, dan is dat het einde van de tolerantie. De tirannie waarover Van Randwijk spreekt, was overduidelijk. We werden er al eerder in de geschiedenis van Nederland mee geconfronteerd, zoals blijkt het uit het 6e couplet van ons Volkslied:

***“dat ik toch vroom mag blijven,
Uw (Gods) dienaar t 'allerstond,
De tirannie verdrijven,
die mij het hart doorwondt”.***

Het komt mij als bizar voor dat na alle vreselijke lessen uit de Tweede Wereldoorlog, nu rondom ons heen, en zelfs ook in onze samenleving, vormen van tirannie de kop opsteken. Ten opzichte van tirannie is het maken van een onderscheid tussen goed en kwaad niet moeilijk. Wie geen boodschap heeft aan de rechtstaat en daarmee de fundamentele rechten van mensen negeert, die schaadt, schaadt buitensporig. In een tirannie systeem is

geen mens veilig. Dit wordt nog eens versterkt door de aanwezigheid over heel de wereld, van enorme aantallen wapens, die als warme broodjes verkocht worden. De menselijke capaciteit om elkaar te schaden is ongehoord. Zoekend naar omschrijvingen van tirannie in diverse woordenboeken kwam ik de volgende min of meer synoniemen tegen: absolutisme, autocratie, dictatuur, hegemonie, wreedheid, barbaarsheid, onmenselijkheid, brutoheid, beestachtigheid, monsterlijkheid, despotisme, totalitarisme. Het gaat om het uitoefenen van macht over anderen met geweld en willekeur. Dit zijn grote woorden, maar ze zijn nodig om deze gruwelijkheden, die ook rondom ons plaatsvinden, bespreekbaar te maken. De aanslagen in onze buurlanden maken duidelijk dat ook in democratische landen, waar de rechtstaat godzijdank nog behoorlijk tot goed functioneert, geweld en willekeur aanwezig zijn.

Verzet: wat te doen?

Maar, zult u wellicht zeggen, wat kunnen wij er aan doen? Dat is een reële vraag. Bij het nadenken over tolerantie in het dagelijks leven kwamen we uit bij de positie van de individuele burger, die oploopt tegen indringing van anderen in zijn domein. Zelfs als sommige van die acties volgens de wet strafbaar zijn blijkt het lang niet altijd simpel om als individuele burger voor je eigen rechten en vrijheden op te komen, en tegen het schaden van anderen of jezelf in te gaan.

Ik maakte een uitzondering voor gedragingen in het privé-domein, die misschien wel opgevat kunnen worden als inbreuken op de vrijheid van anderen, maar het niet zijn. Het is niet vol te houden dat de euthanasie van de overbuurman mijn vrijheid ook maar enigszins aantast, zelfs niet als ik verliefd op hem zou zijn. Ik noem maar een buitenplaats. Het zelfde geldt voor het liefdesleven en seksualiteit. Dat de andere buurman met een man vrijt, ook dat is geen inbreuk op onze vrijheid, tenzij het al te uitbundig gebeurt en voor ieder zichtbaar. Daar is wel degelijk wat aan te doen. Maar individuele tolerantie jegens niet strafbare, maar mogelijk in onze eigen visie immorele handelingen van anderen blijft een grote deugd. Als de straat wordt geteisterd door asociale licht het anders. Daar lijkt de handen ineen slaan de beste oplossing. Gezamenlijk optreden, gezamenlijk verzet. Maar dan moeten we ook wel duidelijk zijn, en hardop zeggen waarom en hoe op onze vrijheid inbreuk wordt gemaakt.

Het Grote Kwaad

Dit, geachte aanwezigen, geldt des te meer als het gaat om het Grote Kwaad, de tirannie. De tirannie van het geweld, van het doden van onschuldige mensen, geweld en willekeur. Helaas is die tamelijk dichtbij. Een deel van onze bevolking is in elk geval niet tegen. En we kunnen wellicht zeggen dat het hier nog wel nog meevalt, omdat geweld en willekeur immers niet grootschalig in onze landen aanwezig zijn. En zeker ook niet vanuit de overheid, hoewel er zeker dingen misgaan. Maar als het alleen al gaat om sympathie voor tirannie, buiten of binnen onze grenzen, dan moeten we niet daarvoor zwichten. Dat wil tenminste zeggen dat we er hardop en duidelijk over moeten spreken. Wij willen zo'n wereld niet. We moeten niet zwichten, niet zwijgen; in tegendeel: we moeten er hardop en langdurig over spreken. Dat gebeurt in mijn ogen veel te weinig. Hier is actie op zijn plaats, verzet van allen, maar dan moet om te beginnen het geweld wel benoemd worden. Ik vind ons eigenlijk niet zo moedig, noch als individuen, noch als samenleving. Het is mooi als de Minister President zijn rouwbeklag bezorgt bij zijn Franse, Duitse of Belgische collega's. Empathie met de slachtoffers en hun families moet zeker geuit worden. Maar zouden we niet veel meer elkaar moeten toeroepen dat wij niet in zo'n wereld willen leven, waarin godsdienst-waanzinnigen zinnen op steeds meer geweld. Ik weet het, we hebben niet veel mogelijkheden tot verzet, maar het onder woorden brengen is een begin. Ook als elders in de wereld hele bevolkingen gedwongen worden om onder de dictatuur te leven, dan kunnen we toch van ons laten horen? Of zijn de handelsbetrekkingen belangrijker? Waarom treedt de EU niet als één man of vrouw naar voren, om de vestiging van dictaturen te verwerpen? Schurkenstaten zijn altijd per definitie dramatische aantastingen van de rechten van mensen. Ik weet het: ook in Europa is niet alles pais en vree, maar er is een wereld van verschil met de landen waarin burgers met geweld en willekeur worden behandeld. Vrijheid ten opzichte van de overheid, veiligheid en het recht om in opstand te komen, moeten we daarover niet veel meer spreken?

De Tweede Wereldoorlog is voorbij, maar op vele plaatsen in de wereld is de situatie niet minder ernstig dan het geval was in Nederland in die periode. Ik pleit niet voor verzet in de vorm van geweld, hoewel dat in sommige situaties onontkoombaar kan worden. Als de geallieerden in de Tweede Wereldoorlog geen geweld hadden gebruikt, was het Grote Kwaad van het Derde Duitse Rijk niet uitgeroeid. En zie wat er is gebeurd. Er is een zeer fatsoenlijk land ontstaan met de mooiste Grondwet van alle Europese landen. Geweld gebruiken om geweld te keren: ik vind het de grootste morele paradox. Maar dat het soms niet anders kan, is duidelijk. Maar wat we altijd allen hebben is het woord. Ik zou ook hopen dat in ons parlement hier vrij, fier en moediger dan nu over wordt gesproken. Inderdaad: de tirannie verdrijven vraagt niet direct wapens: Het vraagt scherpe en kritische debatten.

Ik vat samen.

1. Ik heb een poging ondernomen om in deze lezing de morele begrippen tolerantie en verzet nader te verken-

nen. Het eerste deel van mijn verhaal ging over de vraag wat tolerantie is. Tolerantie kan gelden als een meetlat die wij aanleggen om goed en kwaad van elkaar te onderscheiden. Daarbij gaat het allereerst om de positie van de individuele burger, met zijn rechten en vrijheden, maar ook zijn verplichtingen om diezelfde rechten die hij claimt, te respecteren als het om anderen gaat. Ook op dit niveau is verzet op zijn plaats, en hoort verachting van andermans vrijheden (die overigens niet zo groot zijn) besproken te worden en indien mogelijk ook bestraft. Dat is één.

2. Voorts zijn er in het privé domein zaken die wij elkaar zouden moeten gunnen, ook als wij ze zelf moreel verwerpelijk vinden, zoals de wens om te sterven van mensen die het leven uitzichtloos zijn gaan vinden, of het openlijk je liefde betonen voor mensen van hetzelfde geslacht. Het criterium, de meetlat, waarop alles aankomt, is het niet schaden.

3. Ten slotte ben ik ingegaan op de tirannie, die noodzaakt tot verzet, waartoe van Randwijk opriep. Die tirannie is meer aanwezig dan wij denken, ook onder ons. Ook in ons land is een substantieel aantal mensen geheel niet afkerig van tirannie. Dat moeten wij bespreken, op zo'n manier dat het ook zichtbaar resultaat heeft. Het onderwijs speelt hier een rol, maar ook kerken en politieke partijen, en zeker ook de Staten Generaal. Het is mij te soft, zoals er nu mee wordt omgegaan. En de vrijheid van meningsuiting heeft niet het laatste woord. Dat is juist een middel om zich tegen de tirannie te verzetten.

Ik citeer nog één keer Van Randwijk.

***We staan nu samen voor het gericht
Om tussen goed en kwaad te kiezen
Een volk dat voor tirannen zwicht
Zal meer dan lijf en goed verliezen.
Dan dooft het licht.***

Ik wens ons allen de moed toe om deze woorden ook vandaag, in deze wereld, als leidraad voor ons handelen te nemen.

Ik heb gezegd.

Disclaimer

Behoudens de uitzonderingen van de Auteurswet mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder toestemming van Cultuurwerk.